

'Ik probeer in mijn taal te zijn dan beschrijvend

Interview met Andries Govaart

Andries Govaart (1954) is theoloog, schrijver en dichter. Hij is docent liturgie op Fontys Hogeschool Theologie Levensbeschouwing in Utrecht en docent bij het Centrum voor Bibliodrama. Hij leverde een belangrijke bijdrage aan het Liedboek-2013, waarin meer dan zestig vertalingen en eigen liederen en teksten van hem zijn opgenomen. In dit interview licht hij er zeven toe: vier vertalingen -een vroegkerkelijke hymne, een laatmiddeleeuws kerstlied, een vredeslied en een Scandinavisch lied voor Witte Donderdag- en drie eigen teksten: een ordinarium, een zegenbede voor een stervende en een lied voor een uitvaartdienst.

De dichter ontvangt mij in zijn statige Jugendstilhuis in Wageningen. Na het beklimmen van een flink aantal traptreden bereiken we de studeerkamer. Daar wacht een weids uitzicht over de velden op de grens van Gelderland en Utrecht. Ter voorbereiding op het interview had ik, zoals gebruikelijk, een aantal vragen geformuleerd. Govaart stelt echter voor om het roer om te gooien: ik noem een lied, hij vertelt. Aan de vruchten kent men de boom.

LB 205, Daar kraait een haan

Kenmerkend voor de vroege hymnen zijn het compacte en beeldende taalgebruik. Ze zijn heel iconografisch. Het taalgebruik is eerder beeldend dan bewarend. 'Daar kraait een haan' is een heel poëtisch lied, al vanaf de eerste strofe. Er kraait een haan, de dag begint. Dat is niets bijzonders, waarom zou je dat eigenlijk zeggen? Maar dan volgt: 'Hij wekt ons op'. Klopt dat wel, vraag je je dan af, hij wékt ons toch? Nee, er staat: 'Hij wekt ons op, geeft goede moed, 't is Christus.' De haan is dus de identificatie van Christus. Dat staat er gewoon in het Latijn, daar heb ik helemaal niets aan verzonnen. Christus maakt ons steeds opnieuw levend. Maar eerst, als je over de haan begint te zingen, weet je nog niet over wie je zingt. Poëtisch gezien is dat heel knap.

In de eerste strofe zit al de notie dat slapen iets van dood zijn

heeft. Dat is eigenlijk in heel veel hymnen zo. 's Avonds bid je dat God ons wekt, of de zon weer doet opgaan. Dat doe je vanuit het besef: 's nachts ben je er eigenlijk niet. Er is iets van raken aan de dood. Je gaat niet dood, maar je bent in een rijk waar van allerlei duistere zaken plaats vinden. Je moet maar afwachten of het ooit weer licht wordt. In heel veel avondhymnen zit dan ook een zin als 'Draag Gij het licht naar de volgende dag.'

In deze hymne hebben we een haan. In de iconografie is het óf Petrus met de haan, óf Christus als bode van het eerste licht. Prachtig.

Het leukste vind ik het tweede couplet. Tot mijn verbazing staat er gewoon in het Latijn: 'Kom uit je warme bed, roept Hij, of ben je ziek, doodop of lui?' Hier kwam kritiek op: kun je dat wel zo zeggen? Ziek, doodop of lui? We zijn toch niet lui? Maar ik verzin het echt niet. Hoe ik er bijkom? Ik heb een *Dictionnaire Latin-Français* met het Latijn van de christelijke dichters. Het klassieke Latijn is niet hetzelfde als het christelijke Latijn. En gelukkig is daar op een gegeven moment een woordenboek voor gekomen, niet naar het Nederlands weliswaar, maar wel naar het Frans.

In strofe 4 staat: 'bidden wij nuchter, overluid.' Het heeft zo iets simpels: we bidden nuchter, hebben nog niet gegeten, maar ook hardop, anders val je in slaap. Het is vier uur 's

altijd eerder evocatief

Andries Govaart: 'Als ik een lied vertaal, is mijn wens dat men niet kan merken dat Andries Govaart het vertaald heeft.'
Foto: Frank Penders

ochtends. Dus als je stilletjes voor jezelf bidt, dan dommel je weer in. Maar door hardop te bidden, met een paar mensen samen, houd je elkaar wakker. Couplet 5 heeft iets spannends: Gij, Christus, die de slaap verjaagt en van de nacht de boeien slaakt.' Hij bevrijdt dus de nacht. Dat blijft een onduidelijk iets, maar het staat er wel. En dan: 'Verlos ons van de oude schuld.' In de nacht gebeuren in de hymnen heel vaak enge dingen. Er zijn rovers, moordenaars, maar ook de onderbewuste neigingen. De hymnenschrijvers hadden een heel heldere kijk op de mens. 's Nachts heb je dromen en bega je soms moorden. Je hebt hele mooie dingen, maar ook de duistere kanten. Die horen bij de nacht, en nu beginnen we aan de dag.

LB 471, In dulci jubilo

De opdracht van de redactie was: houd de tweetaligheid in stand en kijk of je het lied wat toegankelijker kunt maken. Ook dit is een heel beeldend lied.

In dulci jubilo,
onze vreugd is groot.
Hartenwens geboren
ligt kraaiend in het stro,
staat als de zon te gloren
bij moeder op haar schoot (...)

'Hartenwens geboren' wil zeggen: degene die we altijd hebben gewenst, de Verlosser, is er nu. In de regels daarna zit natuurlijk al het opgewekte kind, maar stiekempjes ook de haan: 'ligt kraaiend in het stro'.

Spelenderwijs

Over de regel ‘staat als de zon te gloren’ heb ik even nagedacht. Als je afbeeldingen van Maria met het kind ziet, dan staat het kind Jezus vaak. Ook in de iconen is dat het geval. Zo houdt Maria het vast; het ligt niet, en Maria staat er niet overheen gebogen, maar het kind Jezus staat. Dat is heel interessant: als kind wordt Jezus dus al afgebeeld als de opgewekte, de opgestane, en in ieder geval niet als de liggende. Want liggen is altijd dood. De zon is natuurlijk de opgaande zon. Iedere dag opnieuw vieren we de verrijzenis. De opgaande zon is het beeld van de Zoon die is opgestaan. Willem Barnard speelt daar ook een paar keer mee, met het zon-Zoon-motief.

Net als in het vorig lied was ook hier een beeld het leidend principe. Verder wilde ik ook de eenvoud van het middeleeuwse lied handhaven. De regels ‘Voorbij zijn ach en wee. Schenk ons pais en vree’ in de tweede strofe zouden voor middeleeuws kunnen doorgaan. Als je ‘Toen den Hertog Jan kwam varen’ zingt, denk je dat het middeleeuwse liedje is, maar het is uit 1947. Dit is net zoiets. Ik heb geprobeerd dicht bij de oorspronkelijke tekst te blijven. Het derde vers is niet veel meer dan een doxologie. Lofzingen, kom op!

LB 567, Hij onthaalde ons aan tafel

Dit lied wordt graag gezongen. Waarom? Ik denk ook vanwege de melodie. Waarom vinden we liederen mooi? Meestal niet vanwege de tekst, maar vanwege de melodie, denk ik. Dit is een heel eenvoudige melodie, hij begint laag en wordt dan, heel eenvoudig, een kwint hoger herhaald.

Wat mij in deze tekst onmiddellijk pakt, is het woordje ‘ons’ in de eerste regel. *Wij* worden leerlingen. Meteen in de eerste zin, volstrekt vanzelfsprekend. Dramatisch gezien is dat heel sterk, vind ik. Wij voegen ons rond die tafel en zitten in het hart van ons geloof. Dat wordt genuanceerd in het vierde couplet: hij omarmt ook ons, dus niet alleen zijn vrienden. Daarna wordt het nog groter: de hele aarde. Het laatste avondmaal betreft ook ons, we zijn zelfs deelnemer. Het betreft niet alleen ons persoonlijk, maar de hele aarde, de hele kosmos haast. In dit kleine aantal woorden, ik heb ze niet geteld, maar het is een zeer beperkt aantal, daarin gebeurt ontzettend veel in het overschrijden van tijd en plaats.

Wat ik geleerd heb in de vertaalcommissie van het *Lied-*

boek-2013 is het letten op de oorspronkelijke klanken. De schrijver heeft bijvoorbeeld a-klanken gebruikt, en dat is niet voor niets. Een woord is niet alleen betekenis, maar ook klank. Als er scherpe klanken staan, probeer ik ook in de vertaling scherpe klanken te gebruiken. Als open klanken overheersend zijn, probeer ik dat ook te doen. Het leuke van vertalen is dat het zo lastig is. Het heeft iets van een sport. Het is veel moeilijker dan het maken van eigen teksten. Het sterke van de oorspronkelijke dichter, André Bjerke, is dat hij het aandurft om heel veel dingen ongezegd te laten. Eén aspect wordt uitgelicht, er hoeft geen hele theologie in. Het lied eindigt met de woorden ‘brood gebroken’. Wat er verder gebeurt, zien we de volgende dagen wel, op Goede Vrijdag en Pasen. Ik vind dat heel liturgisch: het lied is echt voor een bepaald moment geschreven.

LB 299g, Kyrie en Gloria ‘Op de berg’

Het schrijven van een vrije ordinariumentekst heeft eigenlijk iets aanmatigends. Dat mensen roepen: blijf met je poten van het ordinarium af, dat kan ik mij heel goed voorstellen. Dit om te beginnen. Maar als ik vervolgens toch de opdracht krijg om een ordinarium te schrijven, in dit geval voor de Bergkerk te Amersfoort –vandaar ‘Op de berg’–, dan krijg ik wel de kans om een paar weken te gaan studeren. Ik heb mij bezig gehouden met vragen als: hoe is het Kyrie ontstaan? Wanneer is het ordinarium ontstaan, hoe oud is het Gloria, hoe zit het met het Agnus Dei? Het ordinarium is eigenlijk een en al Schriftcitaat. In de klassieke liturgie is er alleen maar Schrift. In de getijden heb je dan nog de hymnen, dat zijn eigen maaksels, maar verder is alles Schriftcitaat, zowel in de eucharistie als in het getijdegebed. Als ik ooit dood ga, wat zeker zal gebeuren, dan hoop ik dat ik voor die tijd zal denken: waarom moeten we eigenlijk al die liedjes maken? Houd je aan de Schrift, dat is voldoende. Zolang ik dat nog niet denk, maak ik af en toe een liedje.

Ik kreeg dus opnieuw de kans om weer met het ordinarium bezig te zijn. Het daagt steeds opnieuw uit: hoe kan ik dat hier en nu woorden geven? Dat was voor mij de leidraad. Ik hoop dat het gewone ordinarium heel veel gezongen wordt, en af en toe dat van mij, en dat daardoor een nieuw licht valt op het klassieke ordinarium. Dat daarin één betekenisje

Kyrie eleison.
Christe eleison.
Kyrie eleison

Gij in uw licht, vrede op aarde;
in mensen van vrede krijgt Gij een gezicht.
Wij lachen en dansen en zingen U groot
en gooien handenvol dank omhoog:
scheppend woord,
stem die ons uitroept,
eerste en laatste
hand uit de hemel
verlossend woord,
helper bij herstel,
wonder van verzoening,
zon van gerechtigheid,
woord dat wegwijst,
wolk en vuur, klare taal,
ziel van ons bidden,
adem op de lange duur.
Sta voor ons in, maak ons los
en wij zingen U groot:
Gij in uw licht,
vrede op aarde;
in mensen van vrede krijgt Gij een gezicht.

(Kyrie en Gloria 'Op de berg' (Lied 299g))

oplicht. Ik heb dit ordinarium nooit geschreven met de gedachte dat het iedere week gezongen moet worden. Het is eerder: laat het elkaar uitleggen.

In het begin van de lofzang klinkt 'Wij lachen en dansen en zingen U groot en gooien handenvol dank omhoog'. Mensen vinden dat raar en mooi, dat omhoog gooien. Terwijl de beweging tussen aarde en hemel, hemel en aarde regelrecht ontleend is aan het klassieke Gloria. Wat ik net al zei over 'Lam van Pasen', daar zit de beweging in van vroeger naar nu en van particulier naar universeel. En in het Gloria zit heel sterk de beweging van hoog naar laag en van laag naar

hoog. Daar kun je mee gaan donderjagen. Want wat kunnen we God beter geven dan onze creativiteit en ons plezier? Meer hebben we niet, want alles wat wij maken, kunnen wij maken dankzij God. Het trinitarische aspect van het Gloria heb ik vastgehouden. De vraag 'Ontferm u over ons' is geworden: 'Sta voor ons in, maak ons los.' Dat heeft iets van: bevrijd ons. Maar ik hoor er ook de Amsterdamse marktkoopman in, die roept 'Wie maakt me los?'. Ik probeer in mijn taal altijd eerder evocatief te zijn dan beschrijvend.

LB 1014, Geef vrede door van hand tot hand

Je ziet het voor je, een kring van mensen die elkaar de hand geven. De wens om vrede en verbondenheid wordt in dit lied uitgelegd, maar ook weer in beelden. Vrede is een schat, een tere vlam waar je je handen omheen moet leggen, anders dooft hij. Gaandeweg wordt het voor mij nog concreter. Ook het voedsel moet gedeeld worden. Als het niet gedeeld wordt, zit dat tegen uitbuiting of oorlog aan. Voedsel of brood symboliseert de vrede en in het vijfde couplet wordt het lied een communielied. Brood, een zachte hand, troost, voorbij de woorden: het gaat om Christus die het brood is. Dat staat er niet, maar dat kun je dan niet anders meer lezen of meemaken. Aan het begin van het lied moet je de schat koesteren, aan het einde moet je hem uit handen geven.

Als ik een lied vertaal, is mijn wens dat men niet kan merken dat Andries Govaart het vertaald heeft. Ik weet wel dat dat toch gebeurt, maar ik probeer zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke tekst te blijven. Bij het lezen van de oorspronkelijke tekst stel ik de vraag: welke schriftteksten klinken mee? Heel vaak zijn er verwijzingen, of denk ik dat de dichter een bepaalde tekst in zijn hoofd had. Dan ga ik op zoek naar een passende vertaling. Vaak is dat de *Nieuwe Bijbelvertaling*, maar ik kijk eigenlijk ook altijd naar de *Naardense Bijbel*, omdat die dicht bij de woordvolgorde van de grondtekst blijft.

Het rijmen is voor mij niet het meest primair. Klankrijm is voldoende. Paard mag ook op staat rijmen. Zeker als de melodie ook al 'rijmt', moet je oppassen dat het niet teveel à la Toon Hermans of iets dergelijks wordt. Kijk uit voor Sinterklaasrijm.

LB 953, *Moge God je zegenen*

Tijdens een van de bijeenkomsten voor *Zingend Geloven* merkte Toon Hagen op dat er maar weinig materiaal was voor een eenvoudige thuisliturgie. Zoals een tekst om te bidden of te zingen bij een stervende. Hij vroeg mij om wat korte teksten te schrijven die geschikt zijn om thuis te gebruiken. Inmiddels heb ik dit lied zelf ook een paar keer gezongen aan een sterfbed. Jan van Laarhoven, mijn vroegere hoogleraar kerkgeschiedenis, zou overlijden en vroeg mij hem te zegenen. Ik was wat verbaasd, ik was pastoraal werker, hij was priester. Maar hij zei dat ik het moest doen. Toen heb ik deze tekst gebruikt. Het mooiste wat je iemand toe kunt zingen is dat hij het leven los mag laten. Meer kun je niet doen. Er komt een moment dat je het leven los moet laten. Als je dat kunt, ga je goed dood, is mijn overtuiging. De laatste regel, 'Moge God je opnemen', daar weten wij niets van, maar je mag het iemand wel toewensen. Het is een heel eenvoudig lied, je kunt het enkele keren herhalen.

LB 818, *Niet is het laatste woord gesproken*

Dit lied had een concrete aanleiding. Er was een studente verongelukt bij een bergwandeling en er zou in de rooms-katholieke kerk in mijn woonplaats een uitvaartmis gehouden worden. Dan kom je bij de vraag: wat zing je op zo'n moment, met een onkerkelijk volk? Iets van protest moest er in en het beeld van het uitgieten van water. Het plengen is een beeld dat door iedereen, kerkelijk of niet-kerkelijk, verstaan wordt. Het heeft iets van verspillen, van offeren, van opgaan in de aarde. Maar ook spreekt er de hoop uit dat er weer iets mag gaan bloeien. Het lied begint met een gebalde vuist, maar eindigt in verstillings: 'het stille licht, een nieuwe morgen.' De melodie benadrukt vooral de verstilde kant. Ik vind het een erg mooie melodie, knap geschreven. Ik heb het lied nu een aantal keren gezongen bij uitvaarten waar ik als bezoeker bij was. Wat heel bijzonder is om te merken, is dat ik dan niet meer weet dat ik het zelf gemaakt heb. Dat verbaast me. Willem Barnard zei dat hij zijn liederen als kinderen beschouwde, ze los moest laten, en dat ze hem vervolgens op onverwachte momenten tot steun konden zijn. Eerst geloofde ik dat niet. Bij andere liederen had ik dat nooit gehad, maar bij dit lied had ik diezelfde ervaring.

Slot

De zeven liederen die in het interview ter sprake gekomen zijn, vormen amper een tiende van Andries Govaarts aandeel aan het *Liedboek*. Toch geven ze een beeld van hoe hij als dichter en vertaler te werk gaat. Zijn taalgebruik is compact: in weinig woorden weet hij een wereld aan beelden op te roepen. Een tweede kenmerk is zijn directe, niet verzachtende taalgebruik. Als in de brontekst het woordje 'lui' staat, verzint Govaart daar geen eufemisme voor. Misschien is zijn handtekening nog het meest zichtbaar in de verrassende wijze waarop hij beelden en betekenissen combineert. Enkele voorbeelden hiervan uit de besproken liederen zijn zinsneden als 'wij (...) gooien handenvol dank omhoog' (LB 299g) en, misschien wel de mooiste: 'wie als de dauw daalt in de morgen / en schepping teer met licht doordrenkt, / leeft niet vergeefs, gaat niet verloren / in duisternis van niemandsland.' (LB 818). Prachtig hoe in deze zin het water in licht transformeert. •